

O zgodovini razvoja govedoreje v Sloveniji

Dr. Metka Žan,
BF – Oddelek za zootehniko

Rentabilna prireja mleka in mesa je bila od nekdaj pomembna skrb vsakega kmeta ter zagotovilo prehranske varnosti. V zborniku je opisan razvoj kontrole prireje mleka in mesa ter selekcijsko delo. Predstavljene so dejavnosti društva, razvoj pasem govedi, ki jih rejci redijo na območju Litije, ter odlični rejski dosežki v obdobju po nastanku samostojne države Slovenije. Izpostavljena je vloga mladih rejcev, ki so gonilna sila današnjega kmetijstva in upanje nas vseh, da bodo vztrajali z lokalno pridelavo hrane in ohranjanjem poseljenosti podeželja, predvsem pa, da bodo kot kmetje spoštovani. GD Litija je v zadnjih desetih letih izvedlo številne aktivnosti za mlade rejce, ki so za služni tudi za uspešno izpeljane razstave. Tokrat predstavljamo začetke zadružništva na Slovenskem, razvoj selekcije v luči prireje mleka in mesa, razvoj osemenjevanja ter kratek zgodovinski pregled rjave, lisaste, cikaste in črno bele pasme v Sloveniji.

ZAČETKI ZADRUŽNIŠTVA NA SLOVENSKEM

Prve deželne kmetijske družbe (KD) so bile ustanovljene v drugi polovici 18. stoletja v vseh deželah Avstro-Ogrske monarhije in so začele s pospeševanjem dela na področju poljedelstva in živinoreje. Najpomembnejša naloga kmetijskih družb je bilo prosvetno izobraževanje z namenom vzgajati in dvigovati strokovni nivo slovenskih kmetovalcev. Kranjska KD je bila ustanovljena leta 1767 in je bila edina stanovska zastopnica kmečkega prebivalstva. V okviru družbe so uvajali deteljo, svilarstvo, krompir ter skrbeli za izboljšanje pasem ovc in govedi ter za izboljšanje obrti.

Naslovna stran Kmetovalca, št. 24, 31. 12. 1908

Obdobje 1842–1881 je bil čas kulturnega preporoda in narodovega prebujenja Slovencev. Družbeni tajnik **dr. Janez Bleiweis** je urejal slovenski časnik **Kmetijske in rokodelske novice**. Pomembno vlogo je imelo kmečko krščanskosocialno gibanje, ki ga je zaznamovalo obdobje 1865–1917 pod vodstvom **Janeza Evangelista Kreka**. Njegovo delovanje je bilo usmerjeno v razvoj kmečkih kreditnih zadrug, posojilnic in hranilnic. Po njegovi smrti je delo prevzel **Gustav Pirc**, ki je bil zaslužen za razcvet kranjskega kmetijstva in urednik **Kmetovalca**, strokovnega lista, v katerem so objavljali strokovne prispevke s področja živinoreje, poljedelstva, sadjarstva, vinarstva in gradništva ... **Gustav Pirc si je prizadeval za povečanje števila članov in ustanavljanje novih podružnic**. Leta 1922 je imela kmetijska družba 30.000 rednih članov, ki so za članarino prejemali tudi glasilo Kmetovalec s prilogami. Po smrti Janeza Evangelista Kreka leta 1917 je družbeno delovanje Slovencev prevzel predsednik Slovenske ljudske stranke **Anton Korošec**, ki si je prizadeval za razvoj zadružništva v duhu vzajemnosti in medsebojne pomoči.

RAZVOJ SELEKCIJE V LUČI PRIREJE MLEKA IN MESA NA SLOVENSKEM

Začetki rodovniške kontrole mlečnosti na Slovenskem segajo v leto 1904, ko so večji graščinski rejci krav montafonske rjave pasme v Mariboru ustanovili »**Prvo kontrolno društvo za mlečnost krav**«. To je mejnik, s katerim Slovenija obeležuje začetek

Dr. Janez Bleiweis

Janez Evangelist Krek

dela na kontroli prireje mleka s sočasnim razvojem selekcijskega dela v govedoreji.

V Dravski banovini je bila vpeljana obvezna kontrola mlečnosti za vse rodovniške krave in je bila ena izmed meril pri odbiri plemenjakov.

Zaključni podatki kontrole pri vseh selekcijskih odlinah Dravske banovine v l. 1903.														
Pasma	Pasmeški obliki ali vrste	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli	Število krav, ki so bile podvržene kontroli
Gorenska alijska	Gorenjska	30	444	44	119	800	96%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Ogrodna alijska	Ilirski Paj	8	231	—	74	101	69%	67%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Bela alijska	Bela alijska, Črna alijska, Črna alijska, Črna alijska	6	371	100	170	300	94%	94%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Črna alijska	Črna alijska, Črna alijska, Črna alijska, Črna alijska	14	1000	100	100	100	94%	94%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Črna alijska	Črna alijska, Črna alijska, Črna alijska, Črna alijska	30	300	—	—	300	94%	94%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Slovenska alijska	Slovenska alijska, Slovenska alijska, Slovenska alijska, Slovenska alijska	6	400	91	100	100	94%	94%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Ilirski alijski	Ilirski alijski, Ilirski alijski, Ilirski alijski, Ilirski alijski	10	400	400	1000	1000	94%	94%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Kmetovalec št. 11–12, str. 198, 30. 6. 1934

Preglednica 1. Podatki o odkupljenih količinah mleka v Sloveniji v milij. litrov					
Leto	1956	1965	1975	1985	1995
Celoten odkup	57	88	213	352	374
Iz družbenih posestev	21	39	42	46	39
Iz kmetij	36	49	171	306	335

Preglednica 3. Mlečnost in pasme kontroliranih krav v čredah kmetijskih posestev				
Pasma	Rjava	Lisasta	Črna bela	Jersey
Štev. krav leta				
1970	3.803	2.257	3.009	442
1994	224	156	5.502	-
Povprečno mleka (kg) v standardni laktaciji na kravo leta				
1970	3.470	3.813	4.009	3.365
1994	5.086	3.865	6.015	-
Povprečen % maščobe mleka leta				
1970	3,77	3,75	3,97	-
1994	3,83	3,72	3,67	-
Povprečen % beljakovin v mleku leta				
1970	-	-	-	-
1994	3,23	3,16	3,10	-

Preglednica 4. Mlečnost in pasme kontroliranih krav na kmetijah			
Pasma	Rjava	Lisasta	Črna bela
Štev. krav v kontroli leta			
1970	3.197	1.600	8
1994	13.244	24.771	7.258
Povprečno mleka (kg) v standardni laktaciji leta			
1970	3.287	3.210	4.445
1994	4.131	3.629	5.466
Povprečen % maščobe mleka leta			
1970	3,80	3,85	3,73
1994	3,92	3,73	3,94
Povprečen % beljakovin v mleku leta			
1970	-	-	-
1994	3,15	3,24	3,10

Vir: Črno belo govedo, št. 8

Število prvih osemenitev z biki lisaste pasme v Sloveniji po letih								
Leto	1980	1985	1990	2000	2010	2015	2020	2022
Št. prvih osemenitev	113.077	126.521	116.642	113.827	86.919	76.214	58.859	53.420
Vir: OC Preska								

Število prvih osemenitev z biki mesnih pasem v Sloveniji								
Pasma	1985	1995	2010	2015	2018	2019	2020	2022
LIMUZIN	2.164	5.784	12.515	12.216	13.051	13.375	13.346	12.802
ŠAROLE	4.700	4.650	2.026	1.861	1.446	1.490	1.390	1.296
BBP			3.561	2.724	2.155	1.977	1.837	1.647
ANGUS			185	578	780	875	810	871
BAQ			137	232	308	328	516	540
WAGYU					67	80	98	85
CIANINA					18	8	10	60
PIEMONTESE							6	49
GALLOWAY			2	7	5	3	4	12
HIGHLAND			3	11	11	5	5	5
Vir: OC Preska, 2023								

Število prvih osemenitev po pasmah bikov v Sloveniji							
Leto	Številoprvih osemenitev	Rjava pasma	Lisasta pasma	Črna-bela pasma	Mesne pasme	Cikasto govedo	Ostale pasme
1961	180.590	80.171	83.391	3.960		9.223	3.845
1965	169.699	69.061	94.828	3.724		1.549	537
1975	190.685	67.407	106.652	11.317	4.199	1.095	15
1980	206.968	63.198	113.077	16.097	13.709	419	468
1990	203.054	56.262	116.642	22.672	7.436	42	0
2000	197.484	29.338	113.827	33.257	20.703	359	0
2010	159.379	13.606	86.919	39.561	18.432	780	81
2020	125.149	7.235	58.859	39.306	18.022	1.087	640
2022	115.594	6.076	53.420	37.370	17.367	1.052	309
Vir: OC Preska							

Premovanje svetlo lisastih telic v Veržetu leta 1940. (Arhiv KIS)

Povprečna mlečnost krav rjave pasme v Sloveniji (305 dni)				
Leto	Število laktacijskih zaključkov	Mleko (kg)	Maščobe (%)	Beljako-vine (%)
1904*		2.470	3,75	
1955	5.030	2.520	3,67	
1960	6.804	3.075	3,76	
1970	7.005	3.386	3,78	
1980	9.446	3.733	3,72	
1990	14.285	3.902	3,80	
2000	13.001	4.979	4,15	3,36
2010	12.361	5.509	4,03	3,36
2020	7.772	6.130	4,10	3,46
2022	7.184	6.380	4,16	3,48
Vir: Marija Sadar, Rezultati kontrole prireje mleka in mesa Slovenije, 2022				
* letna mlečnost				

Na začetku 20. stoletja so na današnje območje Slovenije uvažali plemensko **rjavo govedo** iz kantona Unterwalden v Švici in iz pokrajine Montafon iz dežele Vorarlberg v Avstriji. Tradicionalno je bila sivorjava pasma zastopana na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem. Leta 1902 so v Dobropolju ustanovili prvi bikorejski odbor, ki se je kasneje preimenoval v živinorejski odbor. Leta 1909 je bila v Sodražici ustanovljena prva živinorejska zadruga, ki je predstavljala začetek organiziranega rejskega dela za pospeševanje reje sivorjavega goveda. Leta 1913 je bila ustanovljena živinorejska zadruga v Velikih Laščah in organizirani so bili prvi sejmi za plemenske bike sivorjave pasme. Leta 1930 je bila v Ljubljani ustanovljena živinorejska selekcijska zadruga za sivorjavo planinsko živino, ki so jo poimenovali Jugomontafon. Leta 1933 je bila ustanovljena Zveza selekcijskih organizacij za sivorjavo dolenjsko govedo in povečalo se je število krav, vključenih v rodovniško kontrolo prireje mlečnosti. Mlečnost pasme se je povečala. Na današnjem območju Slovenije je **sivorjava pasma postala sinonim za mlečno pasmo** in populacija se je vedno bolj povečevala. V petdesetih letih so se strokovne službe odločile za pospeševanje reje lisaste in rjave pasme v kombiniranem tipu. Sivo pšenično (pomursko) in slovensko belo (marijadvorsko) pasmo so začeli pretapljati v sivorjavo na območju Savinjske in Šaleške doline proti Koroški. V sivorjavo pasmo so pretapljali tudi cikasto pasmo na Tolminskem. **Prva slovenska razstava**

Revija sivorjave živine z državnih posestev na prvi republiški razstavi živine leta 1955 v Ljubljani (Arhiv KIS)

plemenskih živali rjave pasme je bila leta 1955 na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani, v okviru prve republiške razstave živine. V tistem obdobju je bila sivorjava pasma vodilna pasma v Sloveniji. **Druga slovenska razstava plemenskih živali rjave pasme** je bila leta 1969 v Lipici.

V 70. letih je naraščalo povpraševanje po mleku in država je začela z izboljševanjem ekonomskih pogojev za prirejo mleka. Začel se je **proces masovnega oplemenjevanja rjave pa-**

sme z ameriško rjavo pasmo (AR-Brown Swiss), ki je bila izrazito mlečna pasma. Živali rjave pasme so postale večjega okvirja, obsežnejšega trupa, fine konstitucije in dobile so lepšo obliko vimena. Povečala se je njihova mlečnost, zmanjšala pa mesnatost. Nekateri rejci z usmeritvijo pasme niso bili zadovoljni. Začeli so z gospodarskim križanjem s pasmo limuzin in šarole ali pa so se preusmerili v rejo živali drugih pasem.

V drugi polovici 19. stoletja se je začelo z uvozom **lisaste pasme** iz Švice v osrednjo Slovenijo, razširili pa so jo tudi v Pomurje in v Slovenske gorice. Leta 1932 so ustanovili Zvezo selekcijskih društev za svetlo lisasto govedo, v katero je bilo tri leta kasneje vključenih že 35 selekcijskih društev.

Povprečna mlečnost krav lisaste pasme v Sloveniji (305 dni)				
Leto	Število laktacijskih zaključkov	Mleko (kg)	Maščobe (%)	Beljako-vine (%)
1955	3.958	2.444	3,91	
1960	3.350	2.806	3,84	
1970	3.857	3.563	3,79	
1980	13.968	3.667	3,81	
1990	23.674	3.516	3,74	
2000	24.327	4.405	4,17	3,38
2010	22.426	5.031	4,02	3,35
2020	21.960	5.964	4,09	3,43
2022	22.227	6.139	4,10	3,42
Vir: Marija Sadar, Rezultati kontrole prireje mleka in mesa Slovenije, 2022				

Prva razstava rodovniške živine svetlo lisaste pasme je bila leta 1935 v Murski Soboti. Uspešno delo Zveze je prikazano v preglednici, kjer so navedena vsa na razstavi sodelujoča društva, število krav, dobljene ocene in prejeti celokupni zneski.

V letu 1938 je Ministrstvo za kmetijstvo Dravske banovine izdalo odlok za določitev pasemskega območja za svetlo lisasto pasmo, ki je bila določena v srezih Murska Sobota, Lendava, Ljutomer in Maribor – levi breg in v delu sreza, ki je mejil na ljutomerski in ptujski srez (sodni okraj Sv. Lenart). Leta 1939 je bila ustanovljena **Zveza živinorejskih selekcijskih organizacij za lisasto (simodolsko) govedo** s sedežem v Rakičanu. V tistem času je bilo v Dravski banovini okoli 90.000 glav govedi svetlo lisaste pasme, od tega 70.000 v Pomurju in v Slovenskih goricah.

Po drugi svetovni vojni so na Štajerskem začeli s **pretapljanjem domačih pasem**, in sicer sivo pšenične (pomurske) in slovenske bele (marijadvorske) **s svetlo lisasto pasmo**. Na Gorenjskem ter Ormoškem so s svetlo lisasto pasmo pretapljali cikasto pasmo in na ta način se je svetlo lisasta pasma razširila po Gorenjski in Štajerski. Po letu 1970 je svetlo lisasta pasma postala najštevilčnejša pasma govedi v Sloveniji in leta 1985 je bil stalež največji – 128.000 krav.

V šestdesetih letih je bilo veliko **povpraševanje po nakupu plemenskih telic lisaste pasme v drugih republikah Jugoslavije** in tudi to je prispevalo k hitrejšemu širjenju lisaste pasme v Sloveniji. V sedemdesetih letih se je **povečalo povpraševanje po mleku** in k temu so začeli usmerjati tudi lisasto pasmo. Nekateri rejci, usmerjeni v prirejo mleka, so začeli lisaste krave osemnjevati s pasmama **montheliard** in **rdeči holštajn** in del lisaste populacije se je začel spreminjati v bolj mlečni tip. Živali so pridobile večjo genetsko zmogljivost za mlečnost, izboljšal se je iztok mleka in prijetost vimena, mesnatost pa se je zmanjšala. Začetno navdušenje nad višjo mlečnostjo križank je splahnelo, saj druga in naslednje generacije križank niso več dosegale takšnih rezultatov kot prva. Še danes se opažajo nekatere pomanjkljivosti križanja, predvsem v slabši ko-rektnosti nog in parkljev ter krajši življenjski dobi krav.

Revija cikaste živine na prvi republiški razstavi živine v Ljubljani leta 1955 (Arhiv KIS)

Cikasto govedo je edina ohranjena slovenska avtohtona pasma goveda. Izvira iz Bohinja, kjer je bila vodilna pasma v ohranjanju planšarstva. Organizirano rejsko delo pri cikasti pasmi se je začelo z ustanovitvijo **prve živinorejske zadruge** na Kranjskem leta 1906 v **Selcah nad Škofjo Loko**. Leta 1935 je bila v Kranju ustanovljena **Zveza selekcijskih organizacij za cikasto gorenjsko govedo**, ki je skrbelo za odbrbo in vzrejo rodovniških plemenskih živali cikaste pasme. Pomemben mejnik v razvoju pasme je bil **3. februar 1938**, ko je bil izdan **odlok ministrstva za kmetijstvo Dravske banovine** o določitvi **rajonizacije cikaste pasme** na območju Gorenjske (Radovljica, Kranj, Škofja Loka, Žiri), Kamnika in severno zahodnega dela tedanjega ljubljanskega sreza. **Cikasto (bohinjsko) govedo** je bilo poznano po odlični relativni mlečnosti (glede na telesno maso). Leta 1934 je bilo v kontrolo prireje mleka vključenih 72 % vseh rodovniških krav cikaste pasme. Po letu **1962 se je začel proces načrtnega iztrebljanja cikastega goveda**. Leta 1964 so na simpoziju v Kranju sprejeli sklep o **pretapljanju cikaste pasme s svetlolisastimi plemenjaki**.

Krava Črna SI 257674, mati prvega bika iz reje na kmetiji, ki je bil vključen v osemenjevanje v Sloveniji. (Arhiv Anton Darovic)

V 80. letih so se strokovne službe odločile za »reševanje cike« z **uvozom semena bikov pincgavske pasme** iz Avstrije. Ob nastanku samostojne slovenske države, ko je cikasto govedo doseglo najmanjši stalež, je bilo največ ohranjenih živali na območju Kamniško-Savinjskih Alp. **Neprecenljivo zaslug**o za ohranitev cike na kamniškem območju je imel **Anton Burja**, ki je osemnjeval goveje plemenice. V obdobju, ko pri pasmi ni bilo organiziranega rejskega dela, je hranil zadnje doze semena bikov delno cikaste pasme in tako preprečil izumrtje ostanka cikaste pasme.

Na začetku 21. stoletja se je na področju ohranjanja slovenskih avtohtonih pasem domačih živali, v okviru strokovnih nalog programa Varstva biotske raznovrstnosti v živinoreji na Oddelku za zootehniko Biotehniške fakultete

in takratne strokovne komisije Društva za ohranjanje cikastega goveda v Sloveniji, pričelo z izvajanjem strokovnega dela, ki so ga vzpostavili rejec **Marjan Zupančič** iz Sevnice, **dr. Metka Žan** z Biotehniške fakultete in **Rafko Rokavec** s Kmetijsko gozdarskega zavoda Ljubljana. Velik prispevek pri vključevanju prvih slovenskih bikov v osemenjevanje so imeli **mag. Jože Bergant**, **mag. Ivan Ambrožič** in **mag. Zoran Klinkon**.

Črno-bela pasma je specializirana tujerodna mlečna pasma, ki se je začela širiti v Sloveniji v petdesetih letih prejšnjega stoletja, krave so večinoma redili na državnih posevkih. Izvor črno-bele pasme v Sloveniji je bil genetsko raznolik, saj so prvim nakupom živali z Danske, Nizozemske in Nemčije sledili še nakupi iz Amerike in Izraela. Tip živali je bil neizenačen, od danskega lažjega do nemškega težjega kombiniranega tipa. **V šestdesetih letih je sledil nakup semena bikov holštajn pasme iz**

Povprečna mlečnost krav črnobele pasme v Sloveniji (305 dni)				
Leto	Št. laktacijskih zaključkov	Mleko (kg)	Maščobe (%)	Beljako-vine (%)
1960	334	2.697	3,68	
1970	3.017	4.010	3,79	
1980	7.560	4.862	3,79	
1990	11.623	5.489	3,66	
2000	17.164	6.633	4,05	3,28
2010	30.996	7.191	3,91	3,25
2020	33.949	8.403	3,94	3,31
2022	33.866	8.656	3,97	3,31
Vir: Marija Sadar, Rezultati kontrole prireje mleka in mesa Slovenije, 2022				

Italije za družbena posestva v Postojni in Poljčah na Gorenjskem. Rezultati oplemenjevanja črno-bele pasme s holštajn pasmo so se odražali v boljši mlečnosti potomk – krav. Zaradi začetnih uspehov oplemenjevanja se je nadaljevala izbira in uvoz plemenskih živali holštajn pasme iz Amerike in Izraela. V 70. letih se je črno-bela pasma z družbenih posestev začela uvajati na večje kmetije v Sloveniji. V zadnjih tridesetih letih se je pasma razširila po večjem delu Slovenije, predvsem na ravninskih kmetijah z lažjimi pogoji za pridelavo kakovostne krme. Po osamosvojitvi Slovenije se je število kmetij, usmerjenih v prirejo mleka, začelo zmanjševati, povečalo pa se je število krav na kmetijo.

Leta 1970 je bilo v kontrolo mlečnosti vključenih 3.009 krav črno-bele pasme na družbenih posevkih in 8 na kmetijah. Leta 1994 jih je bilo vključenih 5.502 na družbenih posevkih in 7.258 na kmetijah, leta 2022 pa je bilo v kontrolo mlečnosti vključenih 33.062 krav črno-bele pasme.

Marca letos je Govedorejsko društvo (GD) Litija ob svoji 30-letnici delovanja izdalo zbornik z naslovom Govedoreja na območju Litije. Gradivo za ta dragoceni knjižni zapis o razvoju govedoreje in dosežkih te najpomembnejše kmetijske panoge, tako na območju Litije kot na širšem območju Slovenije, je zbral in uredil Rafko Rokavec s Kmetijsko gozdarskega zavoda Ljubljana. Pri posameznih poglavjih so sodelovali Tomaž Perpar s Kmetijskega inštituta Slovenije, dr. Metka Žan z Biotehniške fakultete Oddelka za zootehniko, Franc Černe, Franci Firm, Marjan Hostnik, Anton Jesenšek, Helena Perko in Erna Šekli. Zbornik odseva zgodovinsko izročilo razvoja govedoreje in združništva, saj sta obe dejavnosti soodvisni ena od druge.